Ekonomia Społeczna
Nr 1/2018, s. 68–79
ISSN: 2081-321X, eISSN: 1898-7435
https://doi.org/10.15678/ES.2018.1.06

Kapitał demograficzny, ludzki i społeczny jako czynniki rozwoju regionalnego

Justyna Wieczerzak*

Streszczenie: Rozwój regionalny jest współcześnie postrzegany jako wieloaspektowy proces, wykorzystujący komponenty, właściwości i zdarzenia zachodzące w przestrzeniach. Kierunek i dynamika rozwoju są uzależnione od wielu czynników. Zdiagnozowanie czynników endogenicznych i egzogenicznych ma duże znaczenie. Podstawą jest aktywizacja zasobów miękkich, na które składają się kapitał ludnościowy, ludzki i społeczny. Artykuł przedstawia definicje i różnice pomiędzy kapitałem demograficznym, ludzkim i społecznym jako czynników rozwoju regionalnego. Ważnym zagadnieniem, na które wskazuje autor, jest ocena jakości kapitału w przestrzeni, pozwalająca oszacować zaopatrzenie w możliwości rozwojowe wybranego terytorium oraz zidentyfikować ewentualne nierówności. Celem artykułu jest odpowiedź na pytania: Czym jest kapitał ludnościowy, a czym ludzki i społeczny? Jakie są sposoby mierzenia lub podejścia do mierzenia tych kapitałów? Jaki wpływ mają te kapitały na rozwój regionalny?

Słowa kluczowe: nierówności rozwojowe, kapitał demograficzny, model potencjału, polityka regionalna.

Wprowadzenie

Przez znaczną część historii to zasoby naturalne były centralnym elementem odniesienia, gdy badano zmiany rozwojowe obszaru [Działek, 2011]. Na kolejnym etapie rozwoju uwagę skierowano na zdolności produkcyjne, czyli to, co uda się osiągnąć dzięki własnemu wysiłkowi lub dedykowanemu wsparciu zewnętrznemu oraz odpowiedniej ilości kapitału finansowego. Zgodnie z definicją Karola Marksa [1960, s. 83]: „kapitał składa się z surowców, narzędzi pracy i wszelkiego rodzaju środków utrzymania, które służą do wytwarzania nowych surowców, nowych narzędzi pracy i nowych środków utrzymania. Wszystkie te części składowe kapitału są tworami pracy, produktami pracy, nagromadzoną pracą. Nagromadzona praca, która służy jako środek do nowej produkcji, jest kapitałem". Wówczas kapitałem określano te zasoby, które były łatwo definiowane: zasoby naturalne, praca, pieniądze, udziały w spółkach itp. Jednak to przekonanie o strategicznym znaczeniu kapitału fizycznego stawało się coraz większym wyzwaniem [Hirschman, 1958]. Brakowało komponentu, który miałby zdolność pozyskiwania, gromadzenia, selekcjonowania i przetwarzania informacji [Butkiewicz-Schodowska, 2015].

Teoria wzrostu endogenicznego zakładała długotrwały wzrost gospodarczy, kładąc nacisk na próbę identyfikacji i kwantyfikacji wpływu różnych czynników. Czynnikami rozwoju regionalnego są te komponenty i właściwości regionów, ich otoczenia, a także wewnętrznych zdarzeń, które prowadzą do przechodzenia regionów od prostszych

*** Justyna Wieczerzak**
Katedra Geografii Społeczno-Ekonomicznej
Wydział Oceanografii i Geografii
Uniwersytet Gdański
ul. Bażyńskiego 8, 80-309 Gdańsk
e-mail: justyna.wieczerzak@phdstud.ug.edu.pl

form, do bardziej skomplikowanych i lepszych [Głuszczuk, 2011]. Teoria bazowała na wewnętrznym potencjale rozwojowym terytorium, a w mniejszym stopniu na mechanizmach wsparcia egzogenicznego, co spowodowało, że podstawowym celem polityki regionalnej stało się budowanie silnych i konkurencyjnych regionów, a nie zarządzanie transferami finansowymi na rzecz obszarów problemowych [Noworól, 2013].

Wewnętrzny potencjał rozwojowy terytorium jest zróżnicowany. Rozpoznanie zasobów w skali regionalnej prowadzi do zidentyfikowania nierówności, a także pomaga w podjęciu pożądanych decyzji rozwojowych dotyczących m.in.: (1) pozyskiwania zasobów z zewnątrz, (2) poszukiwania nowych wzorców z kraju lub zagranicy, (3) podejmowania decyzji o lokalizacji nowych inwestycji. Rozwój jest procesem strategicznym, którego badanie musi uwzględniać przekształcenia międzyokresowe. Okresy te nie muszą być ze sobą zintegrowane – jedna zmiana nie musi powodować drugiej, a wręcz mogą one zaistnieć równolegle [Barczykowska, 2009].

Przepisy prawa krajowego i europejskiego wskazują na konieczność konwergencji regionów zgodnie z kryteriami: stabilności cen, sytuacji finansów publicznych, kursu walutowego, długoterminowych stóp procentowych oraz innych istotnych czynników gospodarczych [European Central Bank, 2017][1]. Rozwój nie jest jednak warunkiem budowy dobrobytu, a raczej warunkiem budowy dobrostanu [Krzyminiewska, 2013], który traktowany jest jako subiektywne kryterium oceny jakości życia, takie jak chwilowe zadowolenie czy stan szczęścia [Trejtowicz, 2007]. Poziom, tempo i struktura rozwoju są rezultatami ludzkich wysiłków [Makuch, 2014]. Przez rozwój powinno się rozumieć proces zmian w danym regionie, w wyniku którego zwiększa się suma szans indywidualnego rozwoju poszczególnych mieszkańców [Kłosowski, Warda, 2001, s. 23–24]. Jest to zharmonizowany i systematyczny proces, prowadzony w danym miejscu z udziałem wszystkich interesariuszy, którego rezultaty służą zaspokojeniu potrzeb społecznych miejscowej ludności i przyczyniają się do ogólnego postępu [Rozsohazy, 1988]. Niezależnie od tego, jaki model rozwojowy zostanie wdrożony w analizowanym regionie – budowanie silnych ośrodków czy solidaryzowanie się z obszarami biednymi – coraz częściej rozwój wiąże się ze wzrostem poziomu nierówności oraz biedy [Rokicka, Woźniak, 2016]. Rozwój to proces, w którym najistotniejszą rolę pełnią trzy czynniki: (1) zapewnienie warunków umożliwiających długie i zdrowe życie, (2) pełny dostęp do informacji, oraz (3) zapewnienie środków pozwalających zapewnić oczekiwany standard życia [Makuch, 2014].

Tworzenie i wzmacnianie czynników miękkich dotyczy dyfuzji procesów rozwojowych bazujących na zasobach wewnętrznych. Prowadzi to także do tworzenia trwałych relacji funkcjonalnych wymagających systemowych działań ex-ante [Churski, 2014].

Obok klasycznych czynników produkcji stałym elementem teorii rozwoju endogenicznego jest kapitał ludzki [Florczak, 2009], demograficzny oraz społeczny. Celem niniejszego artykułu jest eksplikacja pojęć kapitału demograficznego, ludzkiego oraz społecznego, wskazanie podejść do badań nad tym kapitałem oraz jego wpływ na rozwój regionalny.

1. Trzy kapitały

Tempo akumulacji kapitału fizycznego nie może w pełni wyjaśnić międzynarodowych (czy międzyregionalnych) różnic dochodów [Cichy, 2005]. Współcześnie coraz większą

1 Polityka Unii Europejskiej dąży do wyrównywania nierówności gospodarczych pomiędzy regionami włączonymi w struktury wspólnotowe. Wykonanie celów wspierane jest przez szereg narzędzi, w tym politykę spójności. Trudno jednak doszukać się badań mających na celu analizę konkretnych przyczyn nierówności, które z reguły określane są ogólnie, przez co dedykowane wsparcie rozdysponowane jest na podstawie przesłanek regionalnych, nie lokalnych.

rolę objaśniającą przypisuje się kapitałowi ludzkiemu i społecznemu.

Na przełomie XIX i XX w. Max Weber – ekonomista, socjolog, filozof i prawnik – definiuje pojęcie klasy społecznej. Podział na klasy nie był oficjalnym i legalnym podziałem społeczeństwa, funkcjonował jedynie w sferze obyczajowo-kulturowej. Przynależność do klasy zależała od prowadzonej działalności gospodarczej i charakteryzowała się odmiennym poziomem i stylem życia oraz zachowaniami kulturowymi. Decydującym kryterium klasyfikującym był status ekonomiczny. W teorii klas Weber traktował pozycję klasową jako szansę na: (1) zaopatrzenie w dobra, (2) postrzeganie zewnętrznej pozycji życiowej, oraz (3) los życiowy wewnątrz społeczności. Klasy uprzywilejowane czerpały dochody z: ludzi (posiadania niewolników), ziemi, kopalń, urządzeń, statków lub papierów wartościowych. Klasy najniższe składały się z: obiektów posiadania (niewolników), osób zdeklasowanych, zadłużonych i biednych. Trzecią klasą była zaś klasa średnia. Dostrzeżono, że wspólny status społeczny, podobne dochody i umiejętności mogą stanowić podstawę do zrzeszania się w różnych celach: przeciw władzy, rozwijania podobnych zainteresowań (podobieństw klasowych), wspólnej ideologii [Tittenbrun, 2012].

Sześćdziesiąt lat później powstała ekonomiczna teoria człowieka, która zakładała, że: „im gorzej jest realizowana – na niekorzyść danego człowieka – reguła dystrybuowania sprawiedliwości, tym bardziej prawdopodobne jest przejawienie przezeń emocjonalnego zachowania zwanego złością" [za: Tittenbrun, 2012, s. 218]. Społeczeństwo składa się z ludzi, ale nie oznacza to, że prawidłowości jego funkcjonowania i rozwoju są prawami zachowania indywidualnego. Homans, autor *Social Behavior*, uważał, że „skoro ostatecznymi elementami zachowania społecznego są ludzie i ich działania, to ogólne twierdzenia stosowane przy wyjaśnianiu zachowania społecznego muszą dotyczyć ludzi i ich działania, a zatem są to twierdzenia psychologiczne" [za: Tittenbrun 2012, s. 221]. Wyjaśnienie mechanizmów kierujących zachowaniami ludzi stało się jednym z kilku ważnych punktów odniesienia dla badaczy.

Rysunek 1. Kapitał demograficzny (A), kapitał ludzki (B) i kapitał społeczny (C)

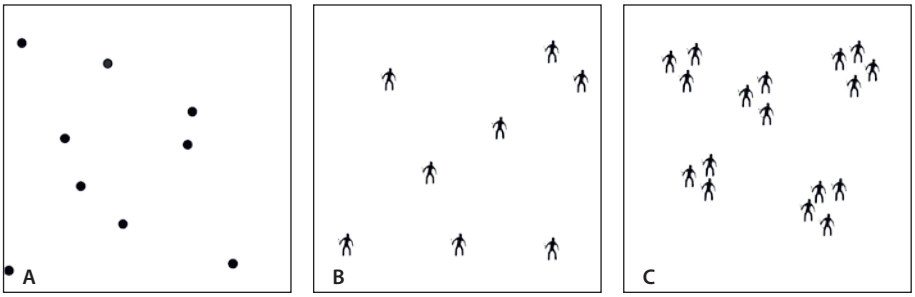

Źródło: opracowanie własne.

Na rysunku 1 graficznie odzwierciedlono różnicę między poszczególnymi formami kapitału. Rozmieszczenie i wielkość kapitału demograficznego (rys. 1A) to podstawowa wiedza, która ma heurystyczne znaczenie dla dalszych badań. Taki rodzaj kapitału nie różni się od innych fizycznych zasobów, ale niedobór ludności to jedna z większych przeszkód rozwoju regionu, w szczególności terenów miejskich. Jak wynika z wypowiedzi Sagan [2013, s. 75] „negatywne skutki odpływu mieszkańców z miasta centralnego wiążą się

nie tyle z ilościowym ubytkiem mieszkańców, co z utratą jakościowo najcenniejszych zasobów kapitału ludzkiego". Ubytki kapitału demograficznego można ująć ilościowo poprzez analizę wpływu z podatków, rynku pracy itp.

Kryzys demograficzny determinuje decyzje przestrzenne oscylujące wokół problemów: gospodarki mieszkaniowej, polityki przestrzennej, społecznej i polityki rozwoju. Podstawowym zagadnieniem badanym przed podjęciem inwestycji stały się analizy popytu, które powinny ukazać potrzeby i zaangażowanie miejscowej ludności. Również planowanie rozwoju ekonomicznego poprzedzają analizy kondycji lokalnej ekonomii i zdolności społeczeństwa lokalnego [Leigh, Blakely, 2017, s. 157].

Odpowiadając na pytanie, czym jest kapitał demograficzny, można wstępnie wskazać, że demografia jest nauką zajmującą się opisem prawidłowości rozwoju ludności w konkretnych warunkach gospodarczych na określonym terytorium [Holzer, 2003]. Do podstawowych zjawisk demograficznych należą: reprodukcja ludności, struktury demograficzne, ruch naturalny, stan cywilny, małżeńskość, rozrodczość i płodność, postawy i zachowania prokreacyjne, regulacja urodzeń, umieralność, zachorowalność i śmiertelność, mobilność przestrzenna, migracje, polityka ludnościowa [Okólski, 2003]. Kapitałem w wymiarze demograficznym jest zatem stan rozwoju ludności w konkretnym obszarze. Stan ten może być korzystny lub niekorzystny (zależny od warunków) dla rozwoju danych aspektów gospodarczych, ale może też stanowić kanwę, na której zaplanowane zostaną inwestycje w kapitał ludzki i społeczny. Znaczenie kapitału demograficznego wydaje się być niedocenione.

Znajomość sposobów postępowania jednostki prowadzi do wyjaśnienia idei kapitału ludzkiego (rys. 1B), jak również ekonomicznej roli człowieka. „Dla większości ludzi kapitał oznacza konto bankowe, 100 akcji IBM, linie montażowe lub stalownie na terenie Chicago, (…) lecz obok tych materialnych form kapitału (…) istnieją inne formy zwane 'kapitałem ludzkim'" [za: Tittenbrun, 2012, s. 236]. Człowieka nie da się oddzielić od jego wiedzy, umiejętności, zdrowia oraz zasad moralnych. Kapitał ludzki jest zatem „miarą urzeczywistnionej w człowieku przydatności i przynosi określony dochód. Kapitał ten afirmuje wrodzone zdolności i talent, a także wykształcenie i otrzymane kwalifikacje" [Shultz, 1968, s. 61]. Teoria kapitału ludzkiego (patrz tab. 1) dowodzi, że ludzie stanowią zasób strategiczny – pozostałe składniki majątku łatwiej poddają się standaryzacji i stają się w pełni porównywalne [Rosińska, 2007]. Podobnie jak kapitał fizyczny jest on tworzony poprzez zmianę materiałów w celu utworzenia narzędzi ułatwiających produkcję. Kapitał ludzki tworzony jest przez zmianę osób, tak aby dać im umiejętności i możliwości, które pozwolą im działać w nowy sposób [Tittenbrun, 2012]. Niektórzy socjologowie, np. R. Florida czy A. Sen, przyjmują, że kapitał ludzki stanowią zasoby stanowiące o pozycji społecznej, inni, że kapitał ludzki to suma możliwości ważnych w kontekście zatrudnienia [Rokicka, 2012]. Niezależnie od stosowanej definicji, podejście ekonomiczne określa kapitał ludzki jako indwidualną cechę jednostki [Kotarski, 2013].

Tabela 1. Definicje kapitału ludzkiego

A. Baron, M. Armstrong	Wiedza, umiejętności, możliwości oraz potencjał do rozwoju i wprowadzania innowacji wykazywane przez ludzi pracujących w danej firmie
N. Bontis	Czynnik ludzki organizacji, czyli połączenie ze sobą: inteligencji, umiejętności i wiedzy specjalistycznej, które nadają organizacji jej specyficzny charakter
D. Ulrich	Kompetencje pomnożone przez zaangażowanie

B. Kożuch	Zasób wiedzy i umiejętności zdobytych w procesie kształcenia i praktyki zawodowej, a także zasób zdrowia i energii witalnej
A. Sajkiewicz	Ludzie trwale związani z firmą i jej misją, charakteryzujący się umiejętnością współpracy, kreatywnością postaw i kwalifikacjami. Stanowią one motor i serce firmy, bez których niemożliwy staje się jej dalszy rozwój
J. Grodzki	Wiedza, umiejętności i możliwości jednostek, mające wartość ekonomiczną dla organizacji
A. Pocztowski	Ogół specyficznych cech i właściwości ucieleśnionych w pracownikach, które mają określoną wartość oraz stanowią źródło przyszłych dochodów zarówno dla właściciela kapitału ludzkiego, jak i dla organizacji korzystającej z tego kapitału
M. Rybak	Ludzie umiejący ze sobą współpracować – ludzie trwale związani z firmą i jej misją
M. Gableta	Jest nierozerwalnie związany z cechami fizycznymi, psychologicznymi, intelektualnymi, jak i moralnymi poszczególnych jednostek ludzkich

Źródło: [Samul, 2013].

Sztumski wskazuje, że efekty określonych „inwestycji świadomie dokonywanych w podmioty działające w rozmaitych strukturach społecznych, jakimi są ludzie, tworzą kapitał społeczny. (…) Chodzi o to, aby u danych ludzi celowo ukształtować taki układ cech, które w maksymalny sposób przyczynią się do skutecznego współdziałania. Podstawowymi składowymi wymienionego układu są kwalifikacje: a) fizyczne i zdrowotne, b) merytoryczne i c) społeczno-moralne" [Sztumski, 2009, s. 41]. Z kolei Sztompka zauważa, że „ludzie zawsze żyją i działają w otoczeniu innych, w jakichś relacjach z innymi – realnych, wyobrażonych czy nawet wirtualnych – ale nigdy osobno" [Sztompka, 2016, s. 28]. Umiejętność współżycia społecznego i nabyte podczas dzieciństwa i dojrzewania zasady moralne stanowią zarówno o możliwościach pracy grupowej jednostki, jak i umiejętnościach rozwiązywania konfliktów i prowadzenia dyskusji. Ten typ kapitału bazuje na czynnikach wykraczających poza zakres wyboru jednostki indywidualnej, a więc kapitał społeczny jest uzależniony od sieci interakcji, w którą jest ona zaangażowana (rys. 1C). Bourdieu wskazuje, że „sieć związków jest wytworem strategii inwestycyjnych, indywidualnych lub zbiorowych, świadomie lub nieświadomie nakierowanych na wytworzenie lub reprodukowanie społecznych związków, które dadzą się bezpośrednio wykorzystać w krótkim lub długim czasie" [Bourdieu, 1985, s. 132]. Coleman [1988] określał kapitał społeczny poprzez jego funkcję. Kapitał ten nie jest pojedynczą jednostką, a grupą jednostek składających się z dwóch zagadnień: ze struktury społecznej oraz pewnych zachowań społecznych. Jak każdy inny kapitał, tak i ten jest produktywny, daje pewne możliwości, które nie byłyby dostępne w przypadku jego braku, oraz nie jest w pełni zastępowalny. Jak zauważyli Frykowski i Starosta [2008] koncepcja ta posłużyła Jane Jacobs [1961] w określeniu relacji sąsiedzkich we współczesnej metropolii. W starych dzielnicach miasta relacje sąsiedzkie są mocne i wzmacniają poczucie bezpieczeństwa. W nowych dzielnicach relacje zanikają, powodowane dużym rozrzedzeniem zabudowy i dystansem przestrzennym. Nie każde relacje tworzą jednak kapitał. Nie jest nią sieć narzucona, np. w organizacji biurokratycznej, musi być ona budowana dobrowolnie i oddolnie [Sztompka, 2007]. Kapitał tworzony jest również poprzez przyciąganie ludzi słabo osadzonych pozycyjnie i mobilnych do działań w strukturach, relacjach hierarchicznych [Bartoszek, 2008]. Kapitał społeczny jest pozytywny, jeśli przynosi społeczny i ekonomiczny rozwój, a negatywny, gdy prowadzi do podziałów społecznych lub negatywnych zachowań społecznych

(np. działalność zorganizowanych grup przestępczych) [Janc, 2009]. Dlatego też w strategiach rozwoju na każdym ze szczeblów administracji ważne miejsce zajmuje świadome i planowe wykorzystanie oraz atywizowanie tego kapitału [Herbst, 2007]. Strategia Polska 2030 poświęca rozdział na opis stanu i uwarunkowań demograficznych rozwoju. Powstała również Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego. Jednym z priorytetów staje się więc rozpoznanie kondycji ludności lokalnej.

Fukuyama [za: Rymsza, 2007] postrzegał rozwój jako główną funkcję kapitału społecznego. Rozwiązywanie problemów rozwojowych wymaga znajomości struktury społecznej, a organizm społeczny jest harmonijny i wydajny tylko wtedy, gdy ludzie są zdeterminowani do osiągnięcia celów. Według podejścia Sztompki [2002] rozwój kapitału społecznego jest jednym z trzech – oprócz odrodzenia i wzbogacenia – imperatywów lepszej przyszłości. Putnam [1995] argumentował, że wszystkie dylematy wspólnego działania wystawiają na niebezpieczeństwo próby współpracy. Dobra kooperacja zależy od kapitału społecznego, którego działania wzajemnie się wzmacniają i akumulują.

Jak wynika ze stanowiska Hirschmana [1958] to podaż umiejętności przedsiębiorczych oraz menadżerskich zajmuje pozycję dominującą wśród kapitałów. Wkład mający pochodzić z „niekonwencjonalnych nakładów", które wcześniej nie były ucieleśnione w fizycznych dobrach kapitałowych, jest bardzo istotny. Ci, którzy podkreślali wagę zrównoważonego wzrostu, wnieśli znaczący wkład uznając, że różne inwestycje i działania gospodarcze są ze sobą nawzajem powiązane, ale z tego samego względu doszli do wniosku, że wszystkie te wzajemnie powiązane działania muszą zostać połączone.

2. Wyzwania rozwojowe

Powstanie nierówności związane jest z nierównomierną akumulacją kapitału. Choć wydaje się, że nierówności społeczne są immanentną cechą wielu społeczeństw, w przypadku dużego zurbanizowanego obszaru miejskiego lub metropolitalnego problem ten może okazać się trudny do kontrolowania. Zróżnicowanie jest zjawiskiem naturalnym, stąd często bagatelizowanym. Rutkowski [2017] podnosi, że nierówności w erze ekonomii neoklasycznej to problem, którego znaczenie wzrasta. Współcześnie zróżnicowanie dochodowe i społeczne są uznawane za jedno z najważniejszych, czy wręcz najważniejsze z zagrożeń w warunkach pokojowych [Kleer, 2017].

Jedną z najważniejszych właściwości kapitału są sposoby zawłaszczania i wydobywania nadwyżek z lokalnych różnic, zmian i znaczeń estetycznych niezależnie od ich pochodzenia [Harvey, 2012, s. 154]. Adaptacja strategii innego regionu, niedostosowana do lokalnych uwarunkowań, potencjałów, kultury i tradycji może skutkować pogłębieniem różnic lub stagnacją rozwojową. Istnieje korelacja między wzrostem gospodarczym a nierównościami rozwojowymi. Nierówności mają także bezpośredni wpływ na formowanie się kapitału ludzkiego, będąc swoistą barierą dla akumulacji tego kapitału i katalizatorem jego rozwoju [Mikuła-Bączek, 2007].

3. Podejścia badawcze

W badaniach nad kapitałem ludnościowym zastosowanie ma m.in. model potencjału. Polega on na ilościowym opisie określonych miejsc w regionie i pozwala na znalezienie wielu zależności. W ten sposób zebrane informacje na temat konkretnego fragmentu przestrzeni stają się łatwo porównywalne i usystematyzowane. Chojnicki [2011] wskazuje na dwie grupy zagadnień jako przykładów zastosowań modelu potencjału w badaniach przestrzenno-ekonomicznych: (1) opis rozmieszczenia ludności i pewnych skorelowanych wielkości ekonomicznych; (2) opis zmian w rozmieszczaniu ludności. W ramach pierwszej grupy mieści się m.in.

pomiar przestrzennego rozmieszczenia ludności w postaci map potencjału ludności oraz badanie korelacji między wielkością potencjału a pewnymi wielkościami społeczno-ekonomicznymi. W ramach drugiego uwzględnia się m.in.: przewidywania zmian w rozmieszczeniu ludności w ujęciu regionalnym. Model nie może być podstawą do badania zjawisk przestrzenno-ekonomicznych bezpośrednio, opisuje jedynie tendencje, które pokazują przestrzenną równowagę. Znajomość potencjału ludnościowego stanowi podstawę do dalszych analiz nad kapitałem w regionie.

Rolą modelu jest udowodnienie, że każdy z dostępnych zasobów rozpatrywanej całości z punktu widzenia zachodzących powiązań między nimi jest charakterystyczny przez odniesienie do pozostałych na podstawie odległości. Potencjał jest miarą udziału (wpływu) danego zasobu wszystkich jednostek leżących w regionie na region, powiększony o wpływ obszaru na samego siebie. Dane przedstawione na mapie mają charakter ciągły przestrzennie o specyficznej konfiguracji wyrażonej przebiegiem izolinii. Na mapie rozkładu układy ciągłe jednostek z wysokimi wartościami odpowiadają układom oddziaływania w postaci jednostek najlepiej wykorzystujących zasoby rozwojowe [Czyż, 2002]. Postać graficzna obrazuje również nierówności wewnątrz regionu. Wyniki pozwolą ocenić, które z jednostek wchodzących w granice regionu zdefiniowały właściwie kierunki rozwoju, z uwzględnieniem zasobów wewnętrznych, a które bazują na innych przesłankach, np. zasobach zewnętrznych, przypadkowych inwestycjach.

Zgodnie ze stwierdzeniem Beckera, to inwestowanie w kapitał ludzki ma centralne miejsce w modelu wzrostu gospodarczego [Cichy, 2005]. Próba ilościowego ujęcia kapitału ludzkiego opiera się na jego elementach składowych, tj. [za: Samul, 2013]:

- wiedzy, w tym umiejętnościach,
- kompetencjach społecznych, w tym: zdolnościach interpersonalnych oraz umiejętnościach współpracy i komunikacji,
- postawach i zachowaniach, w tym: motywacjach, zaangażowaniu, orientacji na cel, postawie i zachowaniach wobec organizacji, identyfikacji z miejscem.

Kapitał ludzki rozumiany jest jako wiedza „zawarta" w ludziach. Zakłada się, że wyższy poziom kapitału ludzkiego przyspiesza jego dalszą akumulację. Do podejść do badań nad tym kapitałem można zaliczyć: podejście retrospektywne, podejście prospektywne, podejście oparte o parametry edukacji oraz podejście oparte o indeksy (patrz: tab. 2).

Tabela 2. Podejścia do badań nad kapitałem ludzkim

Podejście oparte o koszt wytworzenia (retrospektywne)	Obiektem zainteresowania jest ustalenie „kosztu wytworzenia" kapitału ludzkiego. Może obejmować wydatki na utrzymanie, opiekę zdrowotną i kształcenie bądź koncentrować się wyłącznie na nakładach na edukację
Podejście oparte o przyszłe przychody (prospektywne)	Szacunek zasobu kapitału ludzkiego opiera o zdyskontowany strumień przyszłych przychodów pracowników danej gospodarki
Podejście oparte o parametry edukacji (pokrewne do retrospektywnego)	Jest pochodnym podejścia retrospektywnego. Opiera się o poziom wykształcenia. Statystyki dotyczące poziomu alfabetyzacji, poziomu skolaryzacji, odsetka przerwań kształcenia, odsetka powtarzania roku nauki, przeciętnego czasu nauki oraz wyniki testów weryfikujących umiejętności (PISA) były dostępne dla wielu krajów i umożliwiły przeprowadzanie zarówno analiz porównawczych (badania przekrojowe – *crossection*), jak i analizę trendów oraz estymację modeli ekonometrycznych, wykorzystujących odpowiednie szeregi czasowe

Podejścia oparte o indeksy (metody agregujące wiele zmiennych) i benchmarki (testy kompetencji, np. PISA, TIMSS, IALS)	Konstruowane w oparciu o miary edukacyjne, demograficzne i dane szczegółowe z rynku pracy

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Czajkowski, 2012, s. 5].

Innymi ważnymi kwestiami związanymi z pojęciem kapitału ludzkiego, które wymagają arbitralnych decyzji, są, po pierwsze, szacowanie tego kapitału w odniesieniu do przyszłych celów, czyli korzyści, jakie jednostka spodziewa się uzyskać w przyszłości dzięki inwestycjom. Drugą z nich jest szacowanie kapitału ludzkiego w odniesieniu do strumieni inwestycji z przeszłości, które uwzględniają wszystkie wcześniejsze inwestycje w nabywanie kapitału. Zaś trzecią istotną kwestią jest szacowanie kapitału ludzkiego z uwzględnieniem indywidualnych cech, które związane jest z operacjonalizacją tego kapitału [Rokicka, 2012].

Wartość jednostki jest potęgowana przy współpracy grupowej osiągając tzw. efekt synergii. Współpraca grupowa opiera się na koncepcji kapitału społecznego. Wartość kapitału społecznego leży przede wszystkim w tym, że identyfikuje on pewne aspekty struktury społecznej przez swoją funkcję, podobnie jak pojęcie krzesło identyfikuje pewne fizyczne obiekty według ich funkcji, pomijając różnice w formie, wyglądzie i budowie. Wartość określona pojęciem *kapitał społeczny* dotyczy tych aspektów struktury społecznej podmiotów jako zasobów, które mogą być wykorzystane, oraz tych aktorów, którzy realizują swoje interesy [Castells, 2010]. Pomiaru kapitału społecznego dokonuje się przede wszystkim przy pomocy wskaźników, np. członkostwa w grupach dobrowolnych lub liczby takich grup, frekwencji wyborczej oraz czytelnictwa czasopism, produktywności pracowników oraz wskaźnika liczby prawników przypadających określonej liczbie ludzi, liczby członków grup dobrowolnych względem liczby całego społeczeństwa itp. Często stosowaną metodą są również ankiety The Social Capital Assessment Tool (SOCAT) oraz Integrated Questionnaire for the Measurment of Social Capital (SOCAP IQ), na podstawie których powstają raporty pokazujące rozmiar i kierunek rozwoju kapitału społecznego.

Podsumowanie

Do istotnych czynników rozwoju regionalnego należy kapitał ludnościowy. Kapitał demograficzny można rozpatrywać jako zasób w rozkładzie przestrzennym, jako podaż pracy, mając na uwadze strukturę wieku ludności, a także jako impuls rozwojowy, jeżeli rozważymy go jako akumulację w danym miejscu, punkcie. Jest to zatem wstęp do dalszych rozważań o przestrzeni i rozwoju. Trendy demograficzne wskazują na coraz niższy przyrost naturalny (w skali Polski) oraz starzenie się społeczeństwa, co jest konsekwencją coraz dłuższego życia, wzrostu jego jakości. Nierozważne gospodarowanie przestrzenią, ignorujące stan i przyszłość demograficzną, prowadzi do przeskalowania struktur miejskich, depopulacji śródmieść, coraz dotkliwszej suburbanizacji.

Istotne jest racjonalne i efektywne wykorzystanie zasobu oraz tworzenie coraz bardziej wartościowego kapitału ludzkiego. Ten trudno mierzalny kapitał to uosobienie w jednostce wszelkiej wiedzy, zdolności, doświadczenia i zasad moralnych. Wiedza specjalistyczna zamknięta w kapitale ludzkim to czynnik warunkujący innowacje, inwestycje, rozwój. Kapitał ludzki można zmierzyć według czterech podejść: retrospektywnego, prospektywnego, opartego na parametrach edukacji, a także opartego o indeksy.

Ludzie mają tendencję do zrzeszania się w grupy o podobnych zainteresowaniach.

Wartość kapitału społecznego opiera się na wzajemnym zaufaniu i relacjach, wspólnej kulturze i tożsamości. Wartość jednostki z danej grupy społecznej mierzona jest przez badanie interakcji, w którą jest zaangażowana. Stosunki społeczne zależą od wielu czynników i w zależności od tego, które są dla badacza najistotniejsze, te elementy winne być mierzone. Kapitał społeczny, mimo rozbudowanej wiedzy teoretycznej, trudno poddaje się operacjonalizacji. Niełatwo jest określić, które z wybranych wskaźników mierzą wielkość, a które efekt wpływu kapitału społecznego na rozwój regionalny.

Najważniejsze cechy kapitału demograficznego, ludzkiego i społecznego mające wpływ na rozwój regionalny przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Wpływ kapitałów demograficznego, ludzkiego i społecznego na rozwój regionu

	Cechy i wpływ kapitału na rozwój regionalny
Kapitał demograficzny	• determinuje decyzje przestrzenne oscylujące wokół problemów: gospodarki mieszkaniowej, polityki przestrzennej, społecznej i polityki rozwoju • przedmiot analiz w dokumentach strategicznych i planistycznych – ważny czynnik rozwojowy • samorządy dążą do zatrzymania i przyciągania tego kapitału – ważny czynnik rozwojowy • tendencje demograficzne mogą stymulować lub opóźniać pewne zjawiska gospodarcze
Kapitał ludzki	• wiedza i umiejętności ludzkie sprzyjają innowacjom • im lepsza jakość tego kapitału, tym dochód z jego posiadania jest większy dla regionu • stanowi o przewadze strategicznej • poprzez inwestycje w ten kapitał zwiększają się szanse konkurencyjne dla regionu – potencjał rozwojowy • nadaje regionowi specyficzny charakter • serce i motor regionu, bez którego niemożliwy jest jego dalszy rozwój
Kapitał społeczny	• skuteczne współdziałanie powoduje efekt synergii • rozwój kapitału zależny jest od sieci relacji (układu, regionu), w którym się znajduje • celem strategii inwestycyjnych staje się wytworzenie kapitału społecznego • wpływa na kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego • stanowi potencjał do rozwoju • relacje społeczne sprzyjają dobremu sąsiedztwu – ludzie chętnie osiadają się w takich miejscach, gdzie relacje międzyludzkie są serdeczne • strategie z każdego szczebla administracji zakładają świadome i planowe wykorzystanie tego kapitału

Źródło: opracowanie własne.

Zasób demograficzny, obok rynku pracy i struktury gospodarki, infrastruktury technicznej i dostępności przestrzennej, sytuacji finansowej i poziomu zamożności, innowacyjnej gospodarki i otoczenia biznesu oraz zróżnicowania poziomu rozwoju gospodarczego, to jeden z czynników warunkujący zróżnicowanie rozwojowe. Badania nad tym najcenniejszym z kapitałów to wieloelementowa analiza socjologiczna obejmująca jednostkę, jej wiedzę i umiejętności oraz relacje grupowe. Interdyscyplinarność badań nad kapitałem demograficznym wymaga opisu zjawisk z wielu wymiarów i perspektyw. Stąd trudności w ich porównywaniu. Pożądany stan demograficzny, zasoby kapitału ludzkiego i społecznego, które są warunkami jakościowymi rozwoju, stanowią atut w pozyskiwaniu inwestorów i nowych mieszkańców. Stają się siłą napędową rozwoju i stanowią strategiczny zasób w rywalizacji o kapitał zewnętrzny. Oprócz tego, wzmacnianie i znajomość zasobów wewnętrznych to, mimo wielu problemów i wielowątkowości, podstawa decydowania o zamierzeniach inwestycyjnych. Są również źródłem innowacji. Choć wartość kapitału ludzkiego i społecznego jest coraz bardziej dostrzegana, to znaczenie

kapitału demograficznego pozostaje niedoceniane. Mimo starań polegających na pozyskiwaniu tego kapitału, jego opis i właściwości pozostają pomijane lub drugorzędne, choć jego istnienie jest równie istotne, jeśli nie istotniejsze, jak występowanie innych kapitałów.

Ignorowanie kapitałów ludnościowego, ludzkiego i społecznego może w konsekwencji doprowadzić do niesprawiedliwości społecznej a także wzrostu nierówności rozwojowych obszaru, a te – choć z natury rzeczy są zjawiskiem normalnym – niekontrolowane, mogą stanowić zagrożenie.

Literatura

Barczykowska A. (2009). „Zróżnicowanie kapitału społecznego w środowisku wielkomiejskim", w: K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał Społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja* (s. 181–193). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Bourdieu P. (1985). „The Forms of Capital", w: J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.

Butkiewicz-Schodowska A. (2015). „Kapitał ludzki we współczesnym zarządzaniu przedsiębiorstwami", *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Współczesne Problemy Ekonomiczne*, nr 11, s. 115–123.

Castells M. (2010). *The Rise of the Network Society*. United Kingdom: Willey & Blackwell Publishing. John Wiley & Sons Ltd.

Churski P. (2014). „The polarization-diffusion model in the changes to the cohesion policy – the consequences to the direction of the growth policy", w: P. Churski (red.), *The social and economic growth vs. the emergence of economic growth and stagnation areas* (s. 13–27). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.

Cichy K. (2005). „Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego", *Zeszyty Studiów Doktoranckich / Akademia Ekonomiczna w Poznaniu*, nr 23, s. 5–46.

Coleman J.M. (1988). „Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, s. 95–120.

Czajkowski Z. (2012). *Kapitał ludzki – pojęcie i miary*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, Kolegium Gospodarki Światowej, Instytut Gospodarki Światowej.

Czyż T. (2002). „Zastosowanie modelu potencjału w analizie zróżnicowania regionalnego Polski", *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2–3, s. 5–14.

Działek J. (2011). „Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza", *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 3(45), s. 100–118.

European Central Bank (2017). https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2016/html/index.en.html (dostęp: 04.11.2017).

Florczak W. (2009). „Koncepcja wzrostu endogenicznego i gospodarki opartej na wiedzy w naukach ekonomicznych", *Studia Prawno-Ekonomiczne*, t. LXXX, s. 215–239.

Frykowski M., Starosta P. (2008). „Kaptał społeczny i jego użytkownicy", *Przegląd socjologiczny*, nr 57(1), s. 31–62.

Głuszczuk D. (2011). „Istota rozwoju regionalnego i jego determinanty", *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Ekonomia*, nr 5(17), s. 68–80.

Harvey D. (2012). *Bunt miast. Prawo do miasta i miejska rewolucja*. Warszawa: Fundacja Bęc zmiana.

Herbst M. (2007). *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*. Warszawa: Scholar.

Hirschman A.O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. Connecticut: Yale University Press.

Holzer J.Z. (2003). *Demografia*, wyd. VI, zmienione. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

Jacobs J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.

Janc K. (2009). *Zróżnicowanie przestrzenne kapitału ludzkiego i społecznego w Polsce*. Wrocław: Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kleer J. (2017). *Świat w kawałkach*, 24 lipca, http://www.sprawynauki.edu.pl/archiwum/dzialy-wyd-elektron/306-prognozwanie-el/3673-swiat-w-kawalkach (dostęp: 31.08.2017).

Kłosowski W., Warda J. (2001). *Wyspy szans. Jak budować strategie rozwoju lokalnego?* Bielsko-Biała: Warda & Kłosowski Consulting.

Kotarski H. (2013). *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Krzyminiewska G. (2013). „Nierówności a rozwój społeczny świata", *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, nr 139, s. 50–59.

Leigh N., Blakely E. (2017). *Planning of local economic development. Theory and practice*. California: SAGE Publications.

Makuch M. (2014). „Kapitał ludzki jako determinanta rozwoju społecznego. Zarys problemu z perspektywy regionu", *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, nr 167, s. 55–61.

Marks K., Engles F. (1960). *Dzieła wybrane*, tom 1, wyd. I. Warszawa: Książka i Wiedza.

Mikuła-Bączek E. (2007). „Oddziaływanie nierówności społecznych na wzrost gospodarczy w obszarze kapitału ludzkiego: aspekty teoretyczne", *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 11, s. 223–233.

Noworól A. (2013). „Zarządzanie rozwojem w kontekście nowej polityki regionalnej", Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 169, *Zarządzanie publiczne: koncepcje, metody, techniki*, s. 157–167.

Okólski M. (2003). *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

Putnam R.D. (1995). *Demokracja w działaniu*. Kraków: Znak.

Rokicka E. (2012). „Kapitał ludzki – sens teoretyczny", w: P. Starosta (red.), *Zróżnicowanie zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w w regionie łódzkim*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Rokicka E., Woźniak W. (2016). *W kierunku zrównoważonego rozwoju. Koncepcje, interpretacje, konteksty*. Łódź: Katedra Socjologii Ogólnej, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytetu Łódzkiego.

Rosińska M. (2007). „Kapitał ludzki podstawą budowania przewagi konkurencyjnej współczesnych przedsiębiorstw", w: J. Bogdanienko, M. Kuzel, I. Sobczak (red.), *Uwarunkowania budowania konkurencyjności przedsiębiorstw w otoczeniu globalnym* (s. 11–20). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Rozsohazy R. (1988). *Le developpement des communautes*. Louvain-la-Neuve: CIACO Editour.

Rutkowski W. (2017). *Ekonomia nierówności* (rozm. przepr. A. Laszkowska), 27 lipca, http://www.sprawynauki.edu.pl/archiwum/dzialy-wyd-elektron/312-ekonomia-el3/3682-ekonomia-nierownosci (dostęp: 13.08.2017).

Rymsza A. (2007). „Klasyczne koncepcje kapitału społecznego", w: T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.

Sagan I. (2013). „Wykład wprowadzający", w: *Zarządzanie rozwojem miast o zmniejszającej się liczbie mieszkańców* (*w kontekście perspektywy finansowej 2014–2020*) [oprac. N. Szajewska, M. Lipińska] (s. 73–81). Warszawa: Senat Rzeczypospolitej Polskiej, Kancelaria Senatu.

Samul J. (2013). „Definicje kapitału ludzkiego w ujęciu porównawczym", *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Administracja i Zarządzanie*, t. 23, nr 96, s. 195–204.

Shultz T. (1968). *Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 6. New York.

Sztompka P. (2007). *Zaufanie: fundament społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.

Sztompka P. (2016). *Kapitał społeczny: teoria przestrzeni międzyludzkiej*. Kraków: Wydawnictwo Znak.

Sztumski J. (2009). „Kapitał społeczny jako przejaw kapitalizacji ludzi", w: K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Tittenbrun J. (2012). *Gospodarka w społeczeństwie. Zarys socjologii gospodarki i socjologii ekonomicznej w ujęciu strukturalizmu socjoekonomicznego*. Poznań: Zysk i Ska.

Trejtowicz M. (2007). „Dynamika dobrostanu psychicznego. Eksploracja danych z badań Diagnoza społeczna", *Psychologia Społeczna*, t. 2, nr 01 (03), s. 66–81.

Demographic, human and social capital as factors of regional development

Summary: Regional development is currently perceived as a multifaceted process, using components, properties and events occurring in spaces. The direction and dynamics of development depend on many factors. Diagnosing endogenous and exogenous factors is very important. The basis is the activating of soft resources, which consists of population, human and social capital. The article presents definitions and differences between demographic, human and social capital as factors of regional development. An important issue indicated by the author is the assessment of capital quality in space, allowing to estimate the supply of development opportunities of the selected territory and identify the inequalities. The aim of the article is to answer the following questions: what is population capital, and what is human and social capital? What are the methods of measuring or the approach to measuring these capitals? What impact do these capitals have on regional development?

Keywords: inequities of growth, demographic capital, potential model, regional policy.

Prawa autorskie i licencja / Copyright and License

Artykuł opublikowano na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska
http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/

This article is published under the terms of the Creative Commons
Attribution – NonCommercial – NoDerivs (CC BY-NC-ND 3.0) License
http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/